

THAN KÁROLY.

1834—1908.

A Pædagogiai Társaság egyik 1907. évi ülésén, körülbelül egy évvel halála előtt láttam utoljára. Azon az emlékezetes ülésen volt, melyen Kármán Mór a magyar egyetem kérdéséről értekezett. Az egyetem rendes tanárai sorából — nem számítva a Pædagogiai Társaság elnökét és talán még egy-két tanárt, ki a Társaságnak régi tagja és üléseinek szorgalmas látogatója — ő volt az egyedüli, aki eljött.

Hogy Than Károly eljött, az természetes. Ő, aki egy emberöltővel azelőtt 1871-ben rendes akadémiai székét az egyetemi tanítás lényegéről tartott előadásával foglalta el, rektori beszéde tárgyául az 1875. május 13-án tartott egyetemi ünnep alkalmával az egyetemi tanító-és tanuló-szabadság kérdését választotta, 1891-ben a Budapesti Szemle lapjain a chemia gyakorlati tanításának módjáról értekezett és irodalmi hattyúdálában, a «kulturánk és természetbuvárokodás» viszonyáról írt esszét, mely a mult év márciusában jelent meg a Budapesti Szemle és egyidejűleg a Természettudományi Közlöny hasábjain — csak következetes maradt önmagához, midőn meghallgatta az ország egyik legtekintélyesebb pædagógusának véleményét az egyetem kérdéséről.

Than Károlyt csakugyan alig érdekelte valami jobban, mint a magyar felsőbbfokú tanítás, a magyar tudomány, a magyar kultúra kérdése. Nem merem mondani, hogy ezek — a szó legjobb értelmében — pædagogiai kérdések jobban érdekelték hazánk legnagyobb chemikusát, a szénkénőleg híres felfedezőjét, mint a saját szaktudományának kérdései, de hogy mindjárt ezek után azok érdekelték a legjobban, azt hiszem, bátran állíthatjuk. Ha nem érdekelték-, nem foglalkoztatták volna olyan nagyon, bizonyára nem tárgyalta volna ép e kérdéseket oly kimagasló ünnepi alkalmakkor, mint amilyenek egy akadémiai székfoglaló vagy egy ünnepi rektori beszéd.

Felsorolt beszédei és tanulmányai újból bizonyítják azt az igazságot, melyet körülbelül három lustrummal ezelőtt hangoztattam e lapok hasábjain Bacon pædagiájáról közölt tanulmányomban és amelyet némi módosítással úgy is szövegezhethünk, hogy minden nagy

tudós, akárminő térre essék is tudományos tevékenységének súlypontja, kisebb-nagyobb mértékben pædagogiai dolgokról is elmélkedett és egyik sem maradt közömbös a tudományos műveltségnek nemzedékről-nemzedékre való átadása iránt.

Than Károly igazán nem volt közömbös az átadás, a «*traditio lampadis*» iránt. Nálánál nem volt lelkesebb tanítómestere egyetemünknek. Nem volt buzgóbb nevelője tanítványoknak és fiatal tudósoknak. Nincs is senkinek annyi kiváló követője és tudományos epigonja, mint neki. Míg akárhány más egyetemi katedránk megüresedésekor alig található csak egy megfelelő embert is e tanszék betöltésére, a chemia terén egész embarras de richesse-ben vagyunk, különösen ha mindazok is pályáznának, kik, nem az ő hozzájárulása nélkül, már más nagytekintélyű állások birtokosai.

Senkiben egyetemi tanítóink közül az önálló kutatás; mely már korán a már említett fontos felfedezésben kulminált, az irodalmi munkásság, mely fényes essayeknek, nagyszabású kompendiumoknak és közvetlenül gyakorlati célokat szolgáló segédkönyveknek hosszú sorozatát létesítette és a tanítói tevékenység, melynek annyi volt a sikere, nem egyesült oly harmonikus módon, mint ő benne. Lelkesség és lelkiismeretesség, gondosság és gondolatgazdagság, következetesség és kötelességtudás jellemezte őt munkásságának mind e három ágában.

Ha e tevékenységek, e tulajdonságok őt mindenesetre legnagyobb gyakorlati nevelőink egyikévé teszik, akkor fent felsorolt beszédei és értekezései őt egyenesen pædagogus elmélkedőink sorába iktatják és — mindjárt hozzátehetem — legkiválóbb pædagogiai theoretikusaink sorába.

Nem habozom kijelenteni, hogy ha valaki azon feladat elé állítana, hogy a 19-ik század magyar pædagogusaiból — az élöket nem tekintve — állítsak össze egy pædagogiai olvasókönyvet, gr. Széchenyi István, b. Eötvös József, Deák Ferenc és Salamon Ferenc munkái mellett első sorban a Than Károly írásait szemelném ki e célra.

Fenntartom magamnak még azt, hogy Than Károly jelentőségét a pædagogia, nevezetesen az egyetemi pædagogia terén még egyszer behatóbban tárgyaljam. Itt, a szűkre szabott helynek megfelelően, csak rá akarok mutatni a felsorolt tanulmányoknak egyik-másik fénypontjára.

Ily fénypontok például e meghatározások:

«Minden felsőbb, de különösen egyetemi tanításnak végcélja az állam kultúrállapotának telhetőleg erélyes fejlesztése.»* vagy «Az

* «Az egyetemi tanítás lényegéről.» (A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, V. évf. 13. l.)

egyetemi tanítás főfeladata ennél fogva: 1. a szaktudomány főbb módszereinek kritikai tárgyalása; 2. a tények és eszmék önmaguk és egymásközi összefüggésének általános és szigorúan tudományos megállapítása; 3. hogy e tárgyalások a felsőbb értelmi fejlődés feltételeinek megfeleljenek, oly szellemben kell azokat keresztülvinni, mely szabatos óvatossággal megkülönböztetvén a kételyen felül álló igazságokat, a még szigorúan meg nem állapítottaktól vagy feltevésektől, egyszersmind a tudomány mindenkori fejlettségének állapotát s ezen fejlődésnek a jövőbeni irányzatát ismertesse meg a hallgatóval.¹ Fényesek az idézett értekezésben a szakemberről és speciálisan a tudósról adott meghatározások is. Egy helyen ezt mondja: «Hogy valaki a szó mai értelmében tudós lehessen, nem az a főkéllék, hogy nagyszerű felfedezéseket tegyen, mi őt egyszersmind nagy tudóssá is teheti, hanem az, hogy folytonosan foglalkozzék a tudomány kutatási módszereinek alkalmazásával, habár csekélyebb jelentőségű új igazságok kiderítésére is, mi különösen egyenlő körülmények mellett lényegileg szorgalom, fáradság és idő kérdése. Oly minősítvény, mely ezen kelléket az egyetemi tanár tanításában pótolhatná, meggyőződésem szerint nem létezik. A legfényesebb szónoki tehetség, művészileg kidolgozott előadások, a tudományos irodalomnak legszorgalmasabb asszimilációja és a legspekulatívabb gondolkozás ehhez képest mellékes jelentőségűek az egyetemi tanításra nézve. Ezek az újnak kutatására irányzott tevékenység nélkül vakíthatják a hallgatóságot és azoknak az előadásokat kellemes, sőt hasznos időtöltéssé tehetik, de életerős és valódi tudás fejlesztésére soha nem vezethetnek.»²

A tanszabadságról mondott rektori beszédében,³ nyelvét tekintve, Thannak talán legszebb dolgozatában, ily kijelentéseket tud emelkedni: «A szabadság, melynek legszebb terménye és eredete egyszersmind a gondolatszabadság, nem eszköz valamely célra, hanem önmagának célja. Ez azon kincse az emberiségnek, mely minden felett legértékesebb.» Vagy írtak-e valaha szebbet és helyesebbet az igazi tanításról, mint Than Károly, midőn ezeket mondja: «A tanítás e neme sem tisztán a tudomány kérdése, még kevésbé bureau-tevékenység, vagy lelkiismeretes tudakosság kérdése, hanem egy oly tehetőség érvényesülése, mely határozottan a művész cselekvéséhez hasonlítható leghelyesebben.»⁴

¹ U. o. 14. l.

² U. o. 23. l.

³ Rektori beszéd, tart. 1876 májás 13. — 6 l.

⁴ U. o. 11. l.

Utolsó tanulmányában pedig kultúránk és a természetbúvárkodás viszonyáról, melynek főcélja az, hogy a tudományos búvárkodásnak, mint állami ügynek a jelentőségét kimutassa, ezeket a fontos tételeket találjuk: «Világos, hogy a tárgyilagos gondolkodás az ethikai és eszthetikai érzéket a legkedvezőbbben fejleszti és élénkíti»; továbbá: «Általában bármely nép magasabb kultúrájának valódi mértéke — tudományos termelésének mineműsége és terjedelme.» Mennyi igazság és mennyi lendület van e sorokban is: «Az önálló tudományos termelés terén hazánk versenyét a nagy művelt országokéval alig hozhatjuk párhuzamba. E tekintetben nálunk sokkal kisebb nemzetek, mint a belgák, a svájciak, a hollandok és a dánok, már régebben túlszárnyaltak bennünket. Finnlandban, Görögországban, Romániában, sőt a kisebb Balkán-államokban, például Szerbiában és Bulgáriában is, a tudományos törekvéseknek olyan jelei mutatkoznak, melyek ha az utóbbi idő arányai szerint növekednek, utólérhetnek, sőt ha ezen ügy különös gondozását elhanyagoljuk, idővel túl is szárnyalhatnak bennünket. *E kérdés pedig nézetem szerint egyik legfontosabb tényezője nemzeti önállóságunknak, sőt életrevaló fennmaradásunknak.*»

Aki ezeket írta, ilyenekről elmélkedett, az minden bizonnyal — ismételjük — pædagógus a szó legnemesebb értelmében, azaz kultúr-filozófus. S Than Károly azonkívül, hogy elsőrendű chemikusunk volt, igen kiváló kultúr-filozófusunk is volt.

Hadd szolgáljon egyenlőre e kis megemlékezés és nemsokára egy behatóbb tárgyalás Társaságunknak valamely felolvasó-ülésén jellemzéséül.

S mindenesetre őrizzük magunk között is Than Károly, a nagy tudós és nemes ember, emlékét, kiről sokan közülünk ugyanazt mondhatják, amit ő nagynevű mesteréről, Bunsenről emlékbeszédnek elején mondott:

«Mint bűvár, mint tudós, mint tanító és mint ember egyike a legkiválóbb és legeredetibb egyéniségeknek mindazok közt, akiket személyesen ismertem, vagy akikről más úton közelebbi tudomást szerezhettem. E nagy minőségek benne mind oly mértékben voltak harmónikusán párosulva, hogy igen nehéz eldönteni, melyik volt azok közül egyéniségében a kiemelkedőbb.»

Áldott legyen Than Károly harmonikus egyéniségének emléke és váljék áldássá közöttünk!

WALDAPPEL JÁNOS.